

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2017.26.23>

Andrej RAJSKÝ
Trnavská univerzita v Trnave

Filozofické pramene súčasnej mravnej výchovy

Kľúčové slová: mravná výchova, predmet Etická výchova na Slovensku, prosociálnosť, prosociálna výchova, morálna filozofia

Úvod

Mravná výchova sa považuje za podstatnú súčasť výchovy už od počiatkov jej vedomého reflektovania a vedeckého skúmania. Vo vymedzení historického zakladateľa pedagogiky ako modernej vedy J.F. Herbarta sa edukačné vedenie (*agogé, Regierung*) skladá z rozumového vyučovania (*Unterricht*) a mravnej výchovy – zušľachtovania osobnosti (*Zucht = „Bildung sittlichen Willens“*): „Vyznávam, že si neviem predstaviť výchovu bez vzdelávania, a naopak, neuznávam vzdelávanie bez výchovy“¹, alebo: „Vyučovanie bez mravnej výchovy je len prostriedok bez cieľa, mravná výchova bez vyučovania je cieľom bez prostriedku“². Herbartovo poňatie mravnej výchovy však bolo intelektualistické – jej cieľom bolo vštepiť deťom mravné pojmy, aby pochopili a rozumovo prijali morálne normy a pravidlá. Od čias Herbarta sa však pedagogická situácia v oblasti mravnej výchovy radikálne zmenila. Preorientovala sa viac na integrálne osvojovanie si morálnych kvalít jednotlivcom (tzv. výchova charakteru), s dôrazom na kultiváciu sociálnych

¹ „Ich gestehe gleich hier, keinen Begriff zu haben von Erziehung ohne Unterricht, so wie ich rückwärts [...], keinen Unterricht anerkenne, der nicht erzieht“. J.F. Herbart, *Allgemeine Pädagogik, aus dem Zweck der Erziehung abgeleitet*, Leipzig 1894, s. 7.

² „Unterricht ohne Zucht würde Mittel ohne Zweck, Zucht (Charakterbildung) ohne Unterricht Zweck ohne Mittel sein“. J.F. Herbart, *Allgemeine Pädagogik und Umriss pädagogischer Vorlesungen*, Leipzig 1876, s. 347.

vzťahov (tzv. prosociálna výchova), s využívaním najmä experienciálnych výchovných metód.

V Slovenskej republike rozhodnutím Ministerstva školstva a vedy SR zo dňa 29. 6. 1993 sa realizuje Etická výchova (v rozpracovaní L. Lencza, O. Krížovej a spol.) ako vyučovací predmet na 2. stupni základných škôl od šk. roku 1993/94 a na 1. stupni základných škôl od šk. roku 2004/2005. Predmet Etická výchova je založený na výchove k prosociálnosti v intenciách španielskeho sociálneho psychológa Roberta Roche Olivara. Školská pedagogická skúsenosť dosiaľ poukazuje skôr na pozitívne pôsobenie etickej výchovy a ohlasy pedagogickej obce z praxe podopierajú vedomie, že opcia morálnej výchovy v podobe školského predmetu Etická výchova bola v zásade dobrou voľbou. Na druhej strane, už pri spustení tohto edukačného projektu zazneli určité upozornenia, výhrady a viac či menej oprávnené spochybnenia niektorých prvkov v koncepcii Etickej výchovy. Jedna z námietok sa týka nedostatočného ukotvenia tejto skôr psychologizujúcej koncepcie vo filozofických východiskách³. V našom príspevku sa preto zameriame na filozofické fundamenty prosociálnosti a prosociálnej výchovy v kontexte mravnej výchovy.

Antické pramene

Problematika prosociálnosti, aj keď inak označovaná, bola predmetom filozofického uvažovania takmer od počiatku filozofie vôbec. Nie je možné tu v krátkom rozsahu poskytnúť dôkladnejší prehľad všetkých teórií, ktoré sa týkajú tematiky sociality, relationality, altruizmu, priateľstva, lásky, solidarity a pod. – takúto ambíciu by dokázalo splniť len obsiahle encyklopedické dielo. Obmedzíme sa len na stručný výpočet inšpiračných zdrojov, na ktoré je možné sa odvolávať v úsilí o filozofické fundovanie prosociálnej výchovy. Ku klasickým zdrojom filozofovania o „prosociálnosti“ patria najvýznamnejší predstavitelia gréckej antiky (Platón, Aristoteles), kresťanského stredoveku (grécki i latinskí cirkevní otcovia, scholastickí učitelia), ale aj vybraní zástupcovia moderny (napr. I. Kant, A. Smith, H. Bergson), či dokonca postmoderny (G. Vattimo, J. Caputo, J.-L. Marion). Osobitnú skupinu inšpiračných prameňov predstavujú vybrané filozofické hnutia 20. storočia a súčasnosti: filozofický personalizmus (E. Mounier, J. Lacroix, J. Maritain, R. Guardini, L. Stefanini, M. Scheler,

³ Porov. J. Grác, *Psychológia prosociálnej výchovy v medzipredmetových vzťahoch*, [v:] *Etická výchova ako súčasť univerzitného vzdelávania*, Trnava 2004, s. 3; V. Gluchman, „*Etická výchova*” a morálne myslenie (etika sociálnych dôsledkov ako východisko modelu mravnej výchovy), [v:] *Mravná výchova v školách na Slovensku a v zahraničí*, Banská Bystrica 2009, s. 63; V. Korim, *Problémové aspekty koncepcií etickej výchovy v Slovenskej republike a ekvivalentných disciplín vo vybraných európskych krajinách*, [v:] *Mravná výchova v školách na Slovensku a v zahraničí*, Banská Bystrica 2009, s. 129.

G. Marcel, L. Hanus atď.) a filozofia dialógu (M. Buber, F. Rosenzweig, F. Ebner, E. Levinas, B. Waldenfels, J. Poláková).

Platón sa v jednom z raných dialógov *Lysis* vyjadruje o priateľstve ako o najvzácnejšej veci pre človeka, vzácnejšej ako akékoľvek materiálne dobro⁴. Rozoberá otázku, či je pravým priateľstvom kvôli úžitku, resp. kvôli kompenzácii vlastného nedostatku (chudobný k bohatému, slabý k silnému, chorý k lekárovi...⁵, alebo je pravým priateľstvom medzi dvomi ľuďmi, ktorí nemajú nedostatok, ale ich vzájomnosť sa zakladá na niečom inom. V prvom prípade ide o pozitívny vzťah vzájomnej pomoci, kooperácie, v druhom ide o vzťah bezodplatného priateľstva, teda altruizmu, sledujúcemu vyššie dobro, „to, čo je prvé milé a čo je [...] účelom všetkých ostatných priateľských vzťahov“⁶. Obidve varianty (egoistická a altruistická) napokon zostávajú otvorené. V neskoršom dialógu *Faidros* nadväzuje na prerušenú tému a dopĺňa, že vládu vášne a úžitku v nás je potrebné ovládať vládou milujúcej múdrosti (filozofie) „spejúcej k najvyššiemu dobru. Tieto (dve) sa v nás niekedy zhodujú, avšak niekedy sú v spore“⁷. Platón nevyklucuje z prosociálneho vzťahu prvok úžitku, ale podriaďuje ho cnosti rozumnosti a miernosti. Zároveň vystríha pred ziskuchtivosťou a sebeckom, ako sme uviedli na začiatku kapitoly. Podrobnejší rozbor uvádza v rozsiahlom dialógu *Symposion*, kde definuje lásku ako túžbu po trvalom, nesmrteľnom a celostnom dobre⁸, ktorá sa realizuje v tvorivosti, praktickom konaní („telesnom a duchovnom plodení dobra“). V poslednom dialógu *Zákony* otvorene podporuje prosociálne postoje: „Kto chce byť veľkým mužom, nesmie mať rád sám seba ani svoje veci, ale veci spravodlivé, či už sa vyskytujú v konaní väčšou mierou u neho, či u iného“⁹. Vo vykonávaní dobrých činov, ktoré si vyžadujú neraz i dávanie a obety, spočíva šťastie života.

Aristotelovu definíciu altruizmu by sme mohli uviesť ako: nezištnú lásku, ktorá „nemá nič spoločné s príkladom o vzťahu dlžníkov a veriteľov“ (teda s obojstrannou výhodou), lebo „dobrodinci milujú tých, ktorým preukázali dobrodenie, aj keď im v ničom nie sú užitoční a ani sa to nikdy nedá očakávať“¹⁰. *Bios politikos* (spoločenský život) je podľa neho – v súlade s *bios theoretikos* (hlbavým životom) – bezpečným prostriedkom na dosiahnutie posledného cieľa života – šťastia (*eudaimonia*). Najmä v VIII. a IX. knihe *Etiky*

⁴ Platón, *Lysis*, [v:] Platón, *Theagés, Charmidés, Lachés, Lysis, Euthydémos, Prótagoras, Gorgias, Menón, Hippias Větší, Hippias Menší, Ión, Menexenos, Oikoymenh*, Praha 2003, 211e.

⁵ Tamže, 215d.

⁶ Tamže, 219c.

⁷ Platón, *Faidros*, [v:] Platón, *Parmenidés, Filébos, Symposion, Faidros, Alkibiadés I, Alkibiadés II, Hipparchos, Milovníci, Oikoymenh*, Praha 2003, 237e.

⁸ Platón, *Symposion*, [v:] tamže, 206a, 207a.

⁹ Platón, *Zákony*, [v:] Platón, *Minós, Zákony, Epinomis, Listy Pseudoplatonika, Epigramy, Oikoymenh*, Praha 2003, 732a.

¹⁰ Aristoteles, *Etika Nikomachova*, Pravda, Bratislava 1979, 1168a-b.

Nikomachovej nachádzame množstvo výrokov, ktorými vyzdvihuje cnosť priateľstva a bezodplatnej lásky, napr. „Netreba spravodlivosti tam, kde sú priatelia, ale medzi spravodlivými je navyše potrebná priateľská láska“¹¹; „Milujú teda ľudia skutočné dobro, či iba to, ktoré je dobré pre nich?“¹²; „Za priateľa sa totiž pokladá ten, kto chce a koná skutočne alebo zdanlivo dobro kvôli druhému, alebo ten kto chce, aby bol a žil kvôli nemu“¹³. Rozhodujúci je aspekt dobra – dobro je to, k čomu máme smerovať a čo dáva konaniu zmysel. Podľa Aristotela vytvárame blízke sociálne väzby, ktoré nám zabezpečujú „to, čo je dobré, alebo príjemné, alebo užitočné“¹⁴, a tak rozlišuje tri stupne „prosociálneho vzťahu“: vzťah kvôli rozkoši, vzťah kvôli úžitku, vzťah kvôli dobru samému. Prvé dva stupne sú utilitárne (porov. „recipročný altruizmus“, resp. kooperácia), preto bývajú nestále, premenlivé, ľahko sa premenia na žiarlivosť či nepriateľstvo. Dokonalé (altruistické) priateľstvo je však medzi tými, ktorí „si prajú dobrá preto, že sú dobrí [...], tí, ktorí prajú dobrá svojim priateľom pre ich osobu, bývajú pravými priateľmi“¹⁵. Tí, ktorí konajú prosociálne z altruistických dôvodov, sú nielen dobrí, ale aj prospešní, či dokonca príjemní¹⁶. V diele *Rétorika* sa vracia k výmeru pravého priateľstva: „Byť priateľským nech je definované tak, že prajete človeku veci, ktoré považujete za dobré – prajete ich kvôli nemu, nie kvôli sebe“¹⁷. Prajnosť k druhému sa však u Aristotela neprotiví prajnosti k sebe samému, skôr sa vzájomne podmieňujú.

Judaizmus a kresťanstvo

Podobnú vyváženosť obsahuje aj **biblické učenie**. Už v židovskej 3. knihe Mojžišovej sa píše: „miluj svojho blížneho ako seba samého“¹⁸. Toto prikázanie Židia chápali ako jedno z najväčších, lebo jeho aplikáciou sa mali pripodobňovať Bohu, ktorý miloval človeka „ako prvý“. Konkrétne sociálne normy nabádali, aby sa človek veľkodušne staral o núdznych a bezodplatne im pomáhal (anonymná starostlivosť o siroty, vdovy, starých, chudobných apod.) V judaistickom prostredí sa však za „blížneho“ považoval výlučne príslušník izraelského národa. Univerzalistický rozmer tohto prikázania nastal v kresťanstve. Ježiš zopakoval primát tohto prikázania a rozšíril jeho platnosť na všetkých ľudí: „Počuli ste, že bolo povedané: „Milovať budeš svojho blížneho

¹¹ Tamže, VIII, 1155a.

¹² Tamže, 1155b.

¹³ Tamže, IX, 1166a.

¹⁴ Tamže, VIII, 1155b.

¹⁵ Tamže, 1156a.

¹⁶ Tamže, 1156, 1157.

¹⁷ Aristoteles, *Rétorika*, [v:] Aristoteles, *Poetika, Rétorika, Politika*, Tatran, Bratislava 1980, 1380b–1381a.

¹⁸ Lv 19, 18.

a nenávidieť svojho nepriateľa.“ Ale ja vám hovorím: Milujte svojich nepriateľov a modlite sa za tých, čo vás prenasledujú“¹⁹; „Ale milujte svojich nepriateľov, dobre robte, požičiavajte a nič za to nečakajte!“²⁰. V známom evanjeliovom podobenstve o milosrdnom Samaritánovi²¹ sa ukazuje, že „blíznym“ je každý človek, ktorý potrebuje pomoc. Kristov učeník Pavol vo svojom hymne na lásku píše napr.: „Keby som rozdal celý svoj majetok ako almužnu a keby som obetoval svoje telo, aby som bol slávny, a lásky by som nemal, nič by mi to neosožilo“²². Nesebecká dobročinnosť (*caritas*) sa vďaka kresťanskému učeniu stala spoločenskou normou, ktorá je súčasťou nášho všeobecného kultúrneho kódexu aj v súčasnosti.

Tematika charity, pomoci druhému a altruizmu sa stala jednou z ústredných tém teologických a filozofických pojednaní kresťanského stredoveku, v spisoch gréckych i latinských otcov. Veľmi známy je výrok **Augustína Aurelia** „Skutky ľudí sa líšia jedine na základe lásky. Môže sa totiž udiť veľa vecí, ktoré majú zdanie dobra, ale nepochádzajú z koreňa lásky (*caritas*). [...] Raz a navždy ti teda dávam stručné prikázanie: Miluj a rob čo chceš! Či mlčíš, mlč z lásky, či hovoríš, hovor z lásky, keď napomínaš, napomínaj z lásky, keď odpúšťaš, odpúšťaj z lásky“²³. Nepochybne najznámejší predstaviteľ scholastiky **Tomáš Akvinský** spojil kresťanskú doktrínu o láske k blížnemu s Aristotelovým učením o priateľstve. Autentický priateľský vzťah k druhému existuje iba vtedy, keď mu chceme dobro²⁴. Na rozdiel od Aristotela Tomáš uprednostnil lásku (*caritas*) nad všetky cnosti a odôvodnil jej postavenie „najvznešenejšej z cností“²⁵. Dobročinná láska nebola predmetom len teoretických traktátov a mystických spisov (Majster Eckhart, Katarína Sienská, Ján z Kríža, Terézia z Avily), ale aj morálnej a sociálnej praxe – na prahu novoveku bola po celej Európe vybudovaná hustá sieť charitatívnych a sociálnych zariadení (sirotincov, chudobincov, nemocníc, stredísk pomoci a pod.).

Moderna

Od začiatku moderny sa v európskej tradícii vyvinuli dve filozofické vetvy, ktoré sa metodologicky i obsahovo líšili v prístupe k problematike lásky a dobročinnosti.

¹⁹ Mt 5, 43–44.

²⁰ Lk 6, 35.

²¹ Lk 10, 29–37.

²² 1Kor 13, 3.

²³ Augustín, *In Epistolam Ioannis ad Parthos tractatus decem. Tractatus 7*, http://www.augustinus.it/latino/commento_lsg/index2.htm [dátum prístupu: 20.09.2015].

²⁴ Tomáš Akvinský, *Suma teologická*, <http://summa.op.cz/sth.php> [dátum prístupu: 20.09.2015], I q. 23.

²⁵ Tamže, II – II q. 23.

V **britskej empirickej línii** sa dominoval zámer vyložiť interpersonálnu náklonnosť na základe indukcie a v rámci úvah o politických a sociálnych dôsledkoch variability vzťahov. Prevažoval názor, že sebeckosť je ontologickým elementom ľudskej prirodzenosti a prejavy interpersonálnej kooperácie či obetavosti sú vonkajšími efektmi implicitného zápasu o sebazáchovu, čiže skrytého egoizmu (Th. Hobbes, D. Hume, G. Bentham). No aj v britskej tradícii nájdeme teoretikov, pre ktorých je práve naopak vrozeným prosociálnym sklonom, ktorý sa prejavuje v aktoch tzv. *sympathy* (empatie, súcitu). Earl of Shaftesbury odvodzuje existenciu prirodzeného inštinktu, ktorý nás motivuje k obetovaniu vlastného záujmu v prospech spoločnosti a k starostlivosti o druhých. Ide o bezprostredné pudenie, cit (*moral sens*), ktorý nás za spoluúčasti myslenia vedie k cnotným skutkom. Francis Hutcheson tento bezprostredný citový motív nazýva blahovôľa, dobroprajnosť (*benevolence*) a uvádza, že je celkom nezávislý od egoistických záujmov individua. Konanie motivované dobroprajnosťou je preto mravným konaním. **Adam Smith** vidí ako základ morálky sympatiu, spolu-cítenie (*fellow-feeling*) spontánnu schopnosť každého jedinca vytvárať v sebe imitáciu citov, ktoré prežívajú iní jedinci. Takto človek dokáže premostiť potreby druhého do vlastnej činnosti. Mravný cit spolupatričnosti sa premieta do mravného úsudku (schválenia alebo odsúdenia), ktorý – po sociálnom zovšeobecnení – nabáda na vytvorenie morálneho pravidla. Smithova teória mravných citov môže slúžiť ako základné filozofické úzadie psychologických a pedagogických úvah o empatii, najmä o procese jej osvojovania.

V **druhej, racionalistickej línii** filozofického uvažovania bol za zdroj morálneho správania pokladaný čistý rozum, pričom mimoracionálne sily v človeku (afekty) sú slepou vôľou, ktorá potrebuje jasnozrivé vedenie. City samé osebe nie sú ani mravne dobré, ani mravne zlé, no iba vedenie ľudským rozumom zabezpečí, že sa podieľajú na mravnej kvalite skutku. Bezodplatná láska je možná iba ako vzopätie, úkon ducha, oslobodeného od sebeckej žiadostivosti. Spomedzi etických teórií, ktoré v rámci modernej kontinentálnej filozofie majú čo povedať k problematike altruizmu a prosociálnosti, je nutné vyzdvihnúť „etiku povinnosti“ **Immanuela Kanta**. Pri Kantových myšlienkach treba spomenúť fundamentálnu tzv. druhú formuláciu morálneho zákona: „Konaj tak, aby si používal ľudstvo ako vo svojej osobe, tak v osobe druhého vždy zároveň ako účel a nikdy len ako prostriedok“²⁶. Táto formulácia sa nazýva aj personálna norma, alebo personálny princíp. Hovorí o tom, že vzťah k druhému človeku má byť vzťahom „neužitočným“, úplne slobodným od inštrumentálnosti a sebeckosti. Personálna norma nie je výsledkom indukcie (ani sprostredkovanej empatiou, súcitom), ale je vopred daným autonómnym imperatívom, ktorý konfiguruje našu moralitu. Zakladá dôstojnosť

²⁶ I. Kant, *Základy metafyziky mravů*, Svoboda, Praha 1990, s. 91.

a „posvätnosť“ druhého bez ohľadu na jeho názory, výkony a priania. Kantova etika sa tak vyhýba riziku „nemravného súcitu“, zločinnej empatie, ktorá sa často využíva na ospravedlňovanie nemravného konania z altruistických pohnútok.

Antipozitivistický francúzsky filozof **Henri L. Bergson** (1859–1941) upozorňuje na egoistický charakter modernej prírodovedy, ktorá sa uzavrela do hegemonných schém. V diele *Dva pramene morálky a náboženstva* uvádza, že čin je len vtedy mravne dobrý, keď je vykonaný v slobode a z vlastnej slobodnej vôle. Skutki vykonané z povinnosti (zvyku, zákona, authority) nám ako automatizmy umožňujú ľahšie prežiť v spoločnosti, no zároveň degradujú človeka na anonymný prvok v uzavretom sociálnom systéme. Naproti tomu autentická, tzv. otvorená morálka, má osobnostný pôvod a nie je založená na nátlaku, ale na láske, ktorá priťahuje. Znakmi otvorenej morálky sú túžby a aspirácie súvisiace s láskou, s osobnostným ideálom, so slobodnou náklonnosťou. Prosociálnosť v správaní teda nemá byť daná príkazmi a pravidlami, ale má byť inšpirovaná vlastným chcením, entuziazmom, tvorivou duchovnou energiou, evanjeliovým ideálom lásky²⁷. Kultúru lásky nie je možné nastoliť, je však nevyhnutne k nej viesť, sprevádzať, vychovávať – čo nie je možné uskutočniť intelektuálnym vzdelávaním, ale tvorivou skúsenosťou (porov. zážitkové metodické postupy etickej výchovy).

Personalizmus a filozofia dialógu

Za bezprostredné pramene filozofického reflektovania prosociálnosti sme vyššie označili dva vzájomne preskupené okruhy filozofických hnutí a bádateľských orientácií.

Filozofický personalizmus vznikol v 20. storočí ako smer vo filozofii, a neskôr i v iných oblastiach kultúry, ktorého zámerom bolo ochrániť status ľudskej osoby pred idealistickým panteizmom na jednej strane a naturalistickým pozitivizmom na druhej strane (Ch. Renouvier, 1903; P. Bowne, 1905). V súčasnosti sa pojem „personalizmus“, či „personalistická filozofia“ používa skôr v širokom zmysle slova ako každé filozofické úsilie, ktorého centrálnym záujmom je osoba, predovšetkým ľudská osoba, jej hodnota, dôstojnosť, telesno-duševno-duchovná konštitúcia. Napriek tomu hlavný zámer personalisticky orientovaného uvažovania nie je možné dobre pochopiť bez zostúpenia ku koncepciám personalizmu v úzkom zmysle slova, teda ku konkrétnemu filozofickému prúdu prvej polovice 20. storočia a v ktorom s odstupom môžeme identifikovať niekoľko personalistických „škôl“²⁸. Personalizmus sa ako široké

²⁷ Porov. H. Bergson, *Dva zdroje morálky a náboženství*, Vyšehrad, Praha 2007, s. 44 a nasl.

²⁸ Ján Letz (2006) rozlišuje najmä podľa proveniencie sedem skupín personalistických mysliteľov 20. storočia: americký a anglický personalizmus (napr. B.P. Bowne, G.H. Howison,

kultúrne hnutie rozšíril v tridsiatych rokoch predovšetkým vďaka Emmanuelovi Mounierovi a jeho revue *Esprit*, okolo ktorého sa zoskupili ďalší francúzski filozofi. Mounier kritizoval materialistickú spoločnosť, založenú výlučne účelovo na vlastníckych vzťahoch v službe individuálnemu egoizmu. Mounierovský personalizmus nebol len teóriou, ale najmä sociálnou praxou, ktorá zdôrazňuje primát osoby pred všetkými materiálnymi, kolektivistickými a technickými prostriedkami. Cieľom tohto úsilia má byť „utvorenie personalistickej civilizácie, v ktorej sa všetky formy života podriadia jednému účelu, a tým je rozvoj duchovnej a morálnej osobnosti každého človeka i spoločnosti ako celku“²⁹. S týmto úmyslom publikoval svoje programové dielo *Manifeste au service du personalisme* (Manifest v službe personalizmu, 1936), v ktorom odhaľuje vlastnícky a majetnícky základ kapitalistického individualizmu i marxistického kolektivismu a vyzýva k snahám o komunitárny personalizmus. Podľa Mouniera základnou skúsenosťou osoby je komunikácia. Osoba v človeku sa rozvíja iba vtedy, ak sa očisťuje od vlastnej individuality a stáva sa viac disponibilnou a transparentnou voči sebe a voči druhým. Komunikácia je primordiálnym faktom človeka – už od narodenia, ba ešte pred ním, jeho personalitu predchádza relationalita, vzťahovosť: „prvou skúsenosťou osoby je skúsenosť s druhou osobou: ty, a potom my, prichádza skôr než ja, alebo ho aspoň sprevádza. [...] Dalo by sa povedať, že existujem iba v tej miere, v akej existujem pre druhých, ba dokonca, že byť znamená milovať“³⁰. E. Mounier opisuje vývoj dynamického osobného vzťahu v piatich krokoch³¹, ktoré možno aplikovať aj na vzťah výchovný: a) vyjsť zo seba (decentralizovať sa zo seba samého, disponovať sa k interpersonálnej otvorenosti, oslobodiť sa od narcizmu a individualizmu, všimnúť si personálnu núdzu druhých), b) chápať (vzdávať sa vlastného výhľadu, akceptovať singularitu postojov a názorov druhých, rozvíjať empatiu), c) preberať na seba (deliť sa o život druhých, učiť sa tešiť z ich radosti a rmutiť z ich bolesti, starať sa o druhých), d) dávať (podnecovať v sebe a druhých veľkodušnosť a obetavosť, podporovať dobrovoľníctvo, rozvíjať ducha solidarity, spravodlivosť završovať odpúšťaním), e) zachovať vernosť (podporovať kontinuitu a oceňovať kultúrnu

F.H. Bradley, E.S. Brightman, E. Bowen), *frankofónny* personalizmus (E. Mounier, J. Lacroix, M. Nédoncelle, L. Lavelle, R. Le Senne, P.-L. Landsberg, P.-H. Simon a i.), *taliánsky* personalizmus (napr. A. Carlini, L. Stefanini, F. Battaglia, L. Pareyson, G.F. d'Arcais), *poľský* personalizmus (napr. J. Woroniecki, A. Póltawski, F. Mazurek, T. Mazowiecki, C. Bartnik, B. Suchodolski), *nemecký a rakúsky* personalizmus (napr. M. Scheler, P. Tillich, L.W. Stern, H. Rotter, O.F. Bollnow, B. Häring), *ruský* personalizmus (napr. N. Berďajev, P. Florenskij, S.N. Bulgakov, L.I. Šestov, B.P. Vyšeslavcev, P. Evdokimov, V.N. Losskij) a *dialogický* personalizmus (napr. F. Rosenzweig, M.M. Buber, Ph. Nemo, F. Ebner, K. Löwith, B. Casper, G. Marcel, K. Vrána, J. Poláková).

²⁹ J. Letz, *Personalistické metafyziky*, Typi Universitatis Tyrnaviensis, Bratislava 2006, s. 61.

³⁰ E. Mounier, *Il personalismo*, Roma 1989, s. 47.

³¹ Tamže, s. 48–49.

pamäť, integrovať osobu dávaním a dosahovaním odvážnych sľubov, vyzdvihovať hodnotu vytrvalosti, vernosti a trvácnosti, udržiavať hierarchiu medzi časnosťou a večnosťou).

Na vyššie uvádzaný Kantov „personálny princíp“ nadväzuje personalistická téza, podľa ktorej osoba jednotlivca je posledným cieľom každej činnosti. Osobu nie je možné spredmetniť bez toho, aby prestala byť osobou. Max Scheler tvrdí, že na živote druhých sa môžeme podieľať len tak, že nasledujeme a spoluuskutočňujeme ich slobodné akty. Táto snaha potom umožňuje dospieť k postojom duchovnej lásky, ktorá je protikladom všetkého spredmetňovania³². Osoba totiž nie je neutrálny substrát, potenciálny nositeľ hodnôt, ale naopak: „maieutika osoby je maieutikou hodnoty. Osoba nemá hodnotu, ale je hodnotou, jedinou hodnotou, aká vôbec jestvuje. Všetko, čo v bytí nie je hodnotou samou o sebe, môže mať hodnotu iba vo vzťahu, aký s ním vytvorí osoba,“ ako tvrdí Luigi Stefanini³³. Ak sa osoba zredukuje na podmienený reflex, na fenomén kolektívnej zhody, na funkciu inštinktu, organických potrieb, situácie, výrobného mechanizmu alebo na abstraktnú myšlienku, teda ak sa stane funkciou aktivít človeka, človek, duchovná a slobodná bytosť, sa premení na „vec“ vo svete vecí. Podstatou funkcionalizmu (sociologického, psychologického, ekonomického, technického, intelektuálneho a. i.) je degradácia duše, ktorá nemá ceny, na výmenný tovar. Jacques Maritain označuje za prvú a najväčšiu chybu vo výchove zamieňanie prostriedkov a cieľov. Ak je láska pedagóga k výchovným prostriedkom a metódam väčšia než k samotným vychovávaným, umenie výchovy stratí svoj cieľ a účinok. „Prostriedky (súčasnej pedagogiky) nie sú zlé, naopak, sú vo všeobecnosti lepšie, ako prostriedky starej pedagogiky. Problém je práve v tom, že sú tak dobré, že kvôli nim strácame zo zreteľa cieľ.“³⁴ Cieľom výchovy je vždy človek, presnejšie „prebúdzanie humanity“ v človeku, teda jeho individuality i personality súčasne.

Filozofia dialógu je užším vymedzením personalistickej filozofie. Jej základná téza znie: Priestorom konštituovania človeka ako človeka je dialóg. Dialogický princíp (H. Cohen, F. Rosenzweig, F. Ebner, M. Buber, E. Lévinas a i.), na rozdiel od analyticko-syntetickej či dialektickej metódy, predkladá vlastný dialóg, vlastnú racionalitu (vzťahovosť) ako neredukovateľnú a neprevoditeľnú bytostnú podmienku všetkého, čo sa deje v rámci vzťahu alebo prostredníctvom vzťahu. Neanticipuje a nesupluje rolu druhého, nereprodukuje tendenciu hovoriť za druhého (ako je tomu v sokratovských podobenstvách), prekračuje „ríšu slova Ono“ (M. Buber), aby zachovala a podržala pôvodnú inakosť a nekonečnosť, dissymetriu a nepredvídateľnosť (E. Lévinas), ikonickosť a dištanciu (J.-L. Marion) druhého voči mne. Táto tajomnosť druhého ako druhého však nespôsobuje izoláciu osôb v akejsi predzjednanej

³² Porov. M. Scheler, *Místo člověka v kosmu*, Praha 1968, s. 75.

³³ L. Stefanini, *Personalismo educativo*, Roma – Milano 1954, s. 25.

³⁴ J. Maritain, *L'educazione al bivio*, Brescia 1993, s. 15–16.

harmónii sveta monád, ale naopak, predstavuje etickú výzvu k zodpovednosti za druhého, nepodmienenú dialogickú úctu k druhému uprostred plurality slobodných bytostí. Personalistický princíp v dialógu prevracia slovosled v pojme filo-sofia na sofo-fília, „múdrost' lásky“, teda etický imperatív vzťahu predchádza vlastnému ontologickému ukotveniu osoby (E. Lévinas). Prvým pohybom človeka, od útleho veku, je pohyb smerom k druhým, „tvárou v tvár“ (E. Lévinas), otvorenosť k osloveniu a oslovenie – dialóg je v prvom rade svedectvom seba samého. Skutočná komunikácia, ktorá konštituuje človeka ako človeka, je komunikáciou dvoch Ty, ktoré sa vystavujú druhému, neskrývajú svoju zraniteľnosť, ba vzájomným „zraňovaním“ (invazívnym intervenovaním) podnecujú personálnu identifikáciu druhého.

Záver

Mravná výchova sa neuskutočňuje prostredníctvom prednášok a prezentácií. Dokonca ani štúdium etických teórií a systémov, či prenikavých úvah svetových autorov nedokáže zabezpečiť „lepší život“, hoci môže podnieť hodnotovú reflexiu a do istej miery kvalifikovať morálne rozvažovanie. Zdá sa, že najúčinnější výchovný vplyv nastáva v intimitate vzťahu medzi vychovávajúcim a vychovávaným, v komunikácii vzájomného svedectva.

Bibliografia

- Aristoteles, *Etika Nikomachova*, Bratislava 1979.
- Aristoteles, *Politika*, Bratislava 2006.
- Aristoteles, *Poetika, Rétorika, Politika*, Bratislava 1980.
- Augustín, *In Epistolam Ioannis ad Parthos tractatus decem. Tractatus 7*, http://www.augustinus.it/latino/commento_lsg/index2.htm [dátum prístupu: 20.09.2015].
- Batson C.D., *Empathic-Induced Altruistic Motivation. Draft of lecture/chapter for Inaugural Herzliya Symposium on "Prosocial Motives, Emotions, and Behavior"*, March 24–27, 2008, <http://portal.idc.ac.il/en/symposium/herzliyasymposium/documents/dcbatson.pdf> [dátum prístupu: 20.09.2015].
- Bergson H., *Dva zdroje morálky a náboženství*, Vyšehrad, Praha 2007.
- Cohen R., *Altruism: human, cultural, or what?*, [v:] Wispe L. (ed.), *Altruism, sympathy, and helping. Psychological and sociological principles*, New York 1978.
- Gluchman V., *Ku koncepcii predmetu etická výchova*, „Pedagogická revue“ 1999, č. 3.

- Gluchman V., „*Etická výchova*“ a morálne myslenie (etika sociálnych dôsledkov ako východisko modelu mravnej výchovy), [v:] *Mravná výchova v školách na Slovensku a v zahraničí*, Banská Bystrica 2009.
- Grác J., *Psychológia prosociálnej výchovy v medzipredmetových vzťahoch*, [v:] *Etická výchova ako súčasť univerzitného vzdelávania*, Trnava 2004.
- Herbart J.F., *Allgemeine Pädagogik, aus dem Zweck der Erziehung abgeleitet*, Leipzig 1894.
- Herbart J.F., *Allgemeine Pädagogik und Umriss pädagogischer Vorlesungen*, Leipzig 1876.
- Kant I., *Základy metafyziky mravů*, Praha 1990.
- Kohlberg L., *Esseys on moral development* (Vol. 1). *The philosophy of moral development: Moral stages and the idea of justice*, San Francisco 1981.
- Korim V., *Problémové aspekty koncepcii etickej výchovy v Slovenskej republike a ekvivalentných disciplín vo vybraných európskych krajinách*, [v:] *Mravná výchova v školách na Slovensku a v zahraničí*, Banská Bystrica 2009.
- Krebs D.L., *Empathy and altruism*, „*Journal of personality and social psychology*“, Vol. 32 (6), Dec 1975.
- Letz J., *Personalistické metafyziky*, Typi Universitatis Tyrnaviensis, Bratislava 2006.
- Lévinas E., *Být pro druhého*, Zvon, Praha 1997.
- Lévinas E., *Totalita a nekonečno*, Oikoymenh, Praha 1997.
- Maritain J., *L'educazione al bivio*, Brescia 1993.
- McLean G.F., Ellrod F.E., *Philosophical Foundations for Moral Education and Character Development: Act and Agent*, The Council for Research in Values and Philosophy, Washington 1992.
- Milan G., *Educare all'incontro. La pedagogia di Martin Buber*, Roma 2002.
- Mounier E., *Místo pro člověka. Manifest personalizmu*, Vyšehrad, Praha 1948.
- Mounier, E., *Le personnalisme*, Presses Universitaires de France, Collection Que sais-je, Paris 1947. V talianskom preklade: Mounier E., *Il personalismo*, Roma 1989.
- Oliner P.M. et al., *Embracing the Other. Philosophical, Psychological, and Historical Perspectives on Altruism*, New York and London 1992.
- Olivar R.R., *Etická výchova*, Orbis Pictus – Istropolitana, Bratislava 1992.
- Padilla-Walker L.M., Carlo G., *Prosocial development. A Multidimensional Approach*, New York 2014.
- Platón, *Minós, Zákony, Epinomis, Listy Pseudoplatonika, Epigramy*, Oikoymenh, Praha 2003.
- Platón, *Theagés, Charmidés, Lachés, Lysis, Euthydémós, Prótagoras, Gorgias, Menón, Hippias Větší, Hippias Menší, Ión, Menexenos*, Oikoymenh, Praha 2003.
- Platón, *Parmenidés, Filébos, Symposion, Faidros, Alkibiadés I, Alkibiadés II, Hipparchos, Milovníci*, Oikoymenh, Praha 2003.

- Platón, *Štát*, Kalligram, Bratislava 2006.
- Poláková J., *Filosofie dialogu*, Ježek, Praha 1995.
- Poláková J., *Smysl dialogu. O směřování k plnosti lidské komunikace*, Vyšehrad, Praha 2008.
- Rajský A., *Osoba ako ikona tajomstva. Príspevok k personalistickej antropológii*, Bratislava 2007.
- Rajský A., *Personalistické východiská pre teóriu kultivácie človeka*, [v:] Kudláčová B., Sztobryn S. (eds.), *Kontexty filozofie výchovy v historickej a súčasnej perspektíve*, Trnava 2011.
- Reykowski J., Smolenska Z., *Personality Mechanisms of Prosocial Behaviour*, „Polish Psychological Bulletin“ 1980, 11/4.
- Scheler M., *Místo člověka v kosmu*, Academia, Praha 1968.
- Staub E., Bar-Tal D., Karylowski J., Reykowski J. (eds.), *Development and maintenance of prosocial behavior: international perspectives on positive morality*, New York 1984.
- Stefanini L., *Personalismo educativo*, Bocca, Roma – Milano 1954.
- Sväté Písmo*, Trnava 2013.
- Tomáš Akvinský, *Suma teologická*, <http://summa.op.cz/sth.php>, dátum prístupu: 20 IX 2015.
- Zášková H., Mlčák Z., *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*, Praha 2009.

Philosophical Sources of Contemporary Moral Education

Summary

Since the beginnings of pedagogy as modern science moral education has been placed at the core of its constituting (J.F. Herbart). Since 1993, in the Slovak Republic, moral education has been implemented in a form of a compulsory elective school subject Ethical education that is principally based on education toward prosociality. After almost 25 years of experience with teaching and learning Ethical education it is necessary to verify and update it. One of objections to the conception of the subject is related to insufficient anchoring of this rather psychologising conception in philosophical backgrounds. Therefore, the paper is focused on historical-philosophical fundamentals of prosociality and prosocial education in the context of moral education, beginning with the theories of Plato and Aristotle, Christian theology and philosophy, explicitly in thinking of St. Augustine and St. Thomas, through the ideas of empirical (Earl of Shaftesbury, Francis Hutcheson, Adam Smith) and rationalist (Immanuel Kant) line of modernism, up to anti-modernism philosophers (Henry Bergson), with a specific emphasis on the representatives of personalistic philosophy (Emanuel Mounier, Jacques Maritain, Max Scheler, Luigi Stefanini) and philosophy of dialogue (Martin Buber, Emanuel Lévinas and others).

Keywords: moral education, subject Ethical education in Slovakia, prosociality, prosocial education, moral philosophy.

Słowa kluczowe: wychowanie moralne, przedmiot: wychowanie etyczne na Słowacji, uspołecznienie, wychowanie społeczne, etyka.